

SZÉKELY MELINDA

Augustus hódítási terve Keleten: római hadjárat Dél-Arábiába

„... *beatis nunc Arabum invades
gazis et acrem militiam paras
non ante devictis Sabaeae
regibus ...?*”

Horatius

Octavianus az actiumi csatában aratott győzelme, majd Antonius és Kleopátra halála után, Kr. e. 30-ban megszerezte Egyiptomot. Az új provincia gazdagsága és gabonabősége miatt különleges szerepet kapott, a császár személyes birtokává tette, kormányzását lovagrendi bizalmas híveire bízta. Ezzel megoldódott Róma és Itália örök problémája, a gabonaellátás, emellett hihetetlen mennyiségű arany és egyéb kincs áramlott a római kincstárba. Ez a siker nagymértékben hozzájárulhatott, hogy Augustus négy-öt évvel később hadjáratot indított az Arab-félsziget mesés gazdagságú délnyugati területei ellen. Az expedíciót Aelius Gallus, egyiptomi *praefectus* vezette.

Dél-Arábia kincsei

Az ókori Rómában nem sokat tudtak az Arab-félsziget földrajzi viszonyairól, valódi nagyságáról és az ott élő népek életmódjáról. Az Augustus korabeli görög földrajztudós, Strabón azt írja, hogy Dél-Arábiában sátorlakó és tevépásztor arabok élnek, földjük nagyon termékeny, Indiához hasonlóan évente kétszer hoz termést, mindenféle gyümölcs bőven terem, méz is igen sok van, bővében van háziállatoknak.² A vidéket négy nagy nép lakja: a minaiosok, a sabaiosek, a katabaneusok és a khatramótíták; Kattabania tömjént, Khatramótitis myrrhát termel, ezeket és a többi fűszert kereskedők bocsátják áruba.³ Strabón szerint Dél-Arábia gazdagságáról ősidők óta lehetett hallani; úgy tudták, hogy a fűszereket ezüstre és aranyra cserélik, és a kapottakból semmit sem költenek külföldi dologra.⁴ A szerző az Augustus kori hadjárat indításának okát is Arábia gazdagságában látja. Idősebb Plinius *Naturalis Historia* című művében az Arab-félsziget nagyságát és fekvését Itáliához hasonlítja, népeit általában véve igen gazdagnak tartja.⁵ Strabónhoz hasonlóan megjegyzi, hogy

¹ Most az arabok dús kincsét irigyled, és zord sereget állítasz a még soha le nem győzött Sába királyai ellen?

² Strab. 16, 4, 2; 3. Strabón: *Geographika*. Fordította: Földy József. Budapest, 1977.

³ Strab. 16, 4, 2; 16, 4, 4.

⁴ Strab. 16, 4, 22.

⁵ Plin. 6, 32, 143; 6, 32, 162. Vö. Székely M.: *In universum gentes ditissimae. Plinius az arab népekről*. In: Abhivádana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére. Szeged, 2005. 291–308.

az arab népek területe gazdag terményekben, drágakövekben, aranyban, és náluk halmozódik fel a rómaiaktól és parthusoktól az árukért kapott rengeteg pénz, mivel kereskedők eladják a termékeket, ők viszont semmit sem vásárolnak.⁶ Az arab kereskedők valójában közvetítő szerepet tölthettek be a nyugati világ és a Kelet, illetve Afrika közötti kereskedelemben. A 2. századi Ptolemaios három részt különböztet meg az Arab-félszigeten: a belső területek sivatagos része *Arabia Deserta*, a *nabataeus* királyság központjáról, Petráról elnevezett északnyugati rész, *Arabia Petraea* és a termékeny déli tengerparti terület, *Arabia Felix*.⁷

Dél-Arábia gazdagságát elsősorban termékeinek köszönhetette, a fűszerek mellett a tömjén és a mirha volt a legjelentősebb.⁸ „A *sabaeusok* a leghíresebbek az arabok között a tömjénjük miatt.”⁹ „A *sabaeusok* nagyon gazdagok, mert erdők bővelkednek illatszereket adó növényekben, továbbá sok aranybányájuk, jól öntözött földjeik vannak, mézet és viaszt nagy mennyiségben termelnek.”¹⁰ A tömjén és a mirha Dél-Arábiában honos fák gyantája, amely illóolajat tartalmaz. Az ókori emberek korán felfedezték, hogy a gyanták illata magasabb hőmérsékleten jobban érvényesül, ezért parázsra dobták, és füstjét használták illatosításra.¹¹ A füstölőszerekként való felhasználásuk mellett kenőcsöket és parfümöket is készítettek belőlük, ezeket kozmetikai szerként és gyógyászati célra alkalmazták.¹² A tömjén a legfontosabb civilizációk vallási szertartásaihoz kapcsolódott, jelentősége folyamatosan nőtt. A sumérok, egyiptomiak, babilóniaiak, krétaiak, asszírok, föníciaiak, zsidók, parthusok, görögök és rómaiak is használták, speciális tömjénégetőkben elégették, aromás füstjével engesztelték az isteneket, és illatosították a környezetet.¹³ Palesztinában értékes ajándékként is szolgált a tömjén, a görögöknél menyegzőn és szimpóziumokon is használták.¹⁴ A rómaiaknál az áldozatok bemutatásakor és a császárkultuszban játszott szerepet. A tömjén égetése elengedhetetlen volt a halotthamvasztások alkalmával. A tömjén és a mirha iránti kereslet csak a kereszténység terjedésével szorult vissza, amikor a temetkezési szokások megváltoztak, és az égetéssel szemben a temetés vált gyakoribbá. A keresztények kezdetben elutasították a tömjén használatát, de később a mise elején, a temetéseknél és a körmeneteknél szerepet kapott.

⁶ Plin. 6, 32, 162: *In universum gentes ditissimae, ut apud quas maximae opes Romanorum Parthorumque subsidant, videntibus quae e mari aut silvis capiunt, nihil invicem redimentibus.*

⁷ Ptol. 5, 17, 1; 6, 7.

⁸ Dél-Arábia termékeihez lásd: Sidebotham, S. E.: *Roman Economy Policy in the Erythra Thalassa* 30 BC – AD 217. Leiden, 1987. 13–15.

⁹ Plin. 6, 32, 154: *Sabaei Arabum propter tura clarissimi.*

¹⁰ Plin. 6, 32, 161: *Sabaeos ditissimos silvarum fertilitate odorifera, auri metallis, agrorum riguis, mellis ceraeque proventu.*

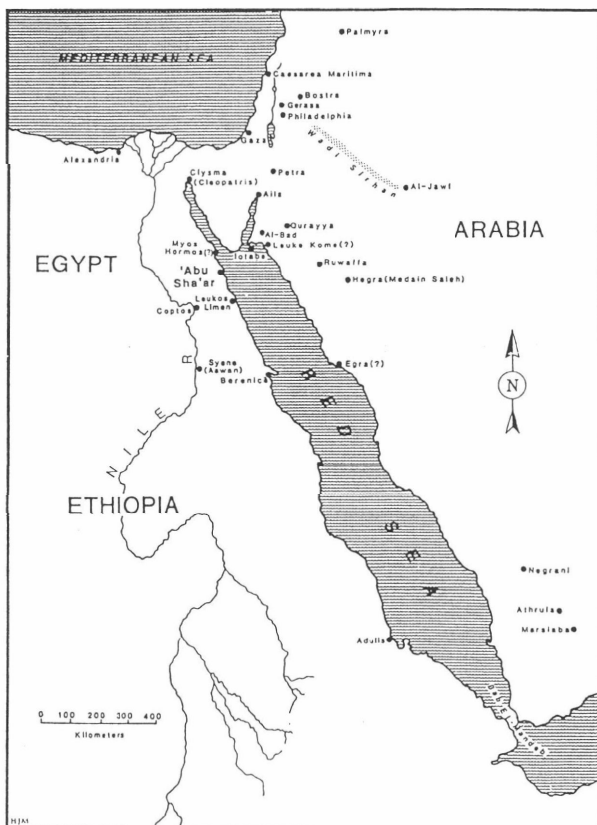
¹¹ Latinul *per fumum*, innen származik (francia közvetítéssel) a parfüm elnevezés.

¹² Cato *De agr.* 70, 19; Plin. 12, 54.

¹³ De Maigret, A.: *The Frankincense Trade*. In: Cimino, R. M. (ed.): *Ancient Rome and India. Commercial and Cultural Contacts between the Roman World and India*. New Delhi, 1994. 60–63. A szerző hibája, hogy a tömjénről szóló források között ifjabb Pliniust (Pliny the Younger) említi (a 60. oldalon). Valójában idősebb Plinius írja le a tömjén szállítását és jellemzőit *Naturalis Historia* című művében.

¹⁴ Mt 2, 11; Sappho 44, 30; Xenophan. 1, 7. *Weihrauch*. In: *Der Neue Pauly* 12, 2. Stuttgart–Weimar, 2002. 418.

A tömjén betakarításáról, jellemzőiről Hérodotos, Theophrastos, Agatharchidész, Eratosthenész, Strabón is beszámol, idősebb Plinius pedig a szállításáról és az árakról ad részletes leírást.¹⁵ Az arab források általában keveset írnak a tömjénről.¹⁶ A tömjénkereskedelem kezdetét valószínűleg a Kr. e. 1. évezred elejére lehet datálni. Az arab sivatagi területeken való szállítás előfeltétele a teve háziasítása volt (feltehetőleg a Kr. e. 3. évezredben).¹⁷ A tömjént elsősorban Dhufar (Dafar) területén gyűjtötték össze, a mai Omán és Jemen közötti határvidéken. Plinius leírása szerint az összegyűjtött tömjént tevékaravánok vitték Sabotába, a várost a tömjénkereskedelem egyetlen kapujának nevezi.¹⁸ A kereskedőútról való letérést a királyok főbenjáró vétségnek tekintették. Sabotában a papok az áru értékének egytizedét beszédtek az istenük számára, a kereskedőknek semmit sem volt szabad korábban eladniuk.¹⁹ A tömjént csak a gebbaniták földjén keresztül lehetett szállítani, a nyereségből az ő királyuknak is illeték járt. A gebbaniták fővárosa Thomna (Tamna),²⁰ Plinius szerint Gazától 2437,5 római mérföldre található, amelyet 65 tevéváltó állomásra osztottak fel. A jövedelemből a papok és a királyi őrök is kaptak bizonyos illetéket, de rajtuk kívül az örök, a testőrök (*satellites*), az ajtónállók és a szolgák is részesedést kértek.²¹ A kereskedők különböző összegeket fizettek a vízért, az élelemért, a tevetakarmányért, a pihenőhelyeken való megszállásért. Így az útiköltség a ten-

A VÖRÖS-TENGER A RÓMAI BIRODALOM IDEJÉN

¹⁵ Müller, W. W.: *Weihrauch*. In: *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Suppl. 15 (1978) cols. 700–777., 709–715.

¹⁶ Hoyland, R. G.: *Arabia and the Arabs. From the Bronze Age to the Coming of Islam*. London–New York, 2003. 103.

¹⁷ *Weihrauchstrasse*. In: *Der Neue Pauly* 12/2. Stuttgart–Weimar, 2002. 419.

¹⁸ Plin. 12, 32, 63. Sabota a *chatramotiák* fővárosa Dél-Arábiában; vö. Plin. 6, 32, 155; Strab. 16, 4, 2 (Sabata), *PME* 27 (Saubatha); Ptol. 6, 7, 38 (Sabbatha). Romok a mai Shabwa mellett.

¹⁹ Plin. 12, 32, 63.

²⁰ Thomna – Plin. 6, 32, 153: Plinius a város 65 szentélyét említi; Strab. 16, 4, 2 (Tamna). Ma Qolan Jemenben. A gebbaniták talán a katabánokkal azonosíthatók.

²¹ Plin. 12, 32, 64–65.

gerpartig minden egyes teve esetén 688 *denarius*-ra emelkedett.²² Ezen felül a római adóbérlők is beszédtek az adót. A legjobb minőségű tömjén ára Rómában így fontonként 6, a másodrendűé 5, a harmadrendűé 3 *denarius*-ba került.²³ A római uralom alatt álló szíriai területen egy fontnyi olcsóbb tömjén ára egy munkás egész heti bérének felelt meg.²⁴ Sabotából egy másik út a tengerhez vezetett. A tömjént tutajon vagy csónakon szállították Caneba (Kane, Qana), amely az egyetlen természetes kikötő a dél-arab partokon.²⁵ Az itt feltárt romok is azt bizonyítják, hogy a város egykor a tömjénkereskedelem központja lehetett. Kereskedelmet folytatott az indiai Barygazával, Ománnal és perzsa városokkal is. Cane mellett Muza kikötője szolgált tömjénfelvételle.²⁶ Dél-Arábián kívül Szomália területén is honosak a gyantás fák, de a szomáliai tömjén kevesebb illóolajat tartalmaz, kevésbé kellemes illatot áraszt, így az ókorban jelentősége kisebb volt az arábiaihoz képest.

A mirha inkább balzsamkenőcs alapanyag volt, kozmetikai és orvosi készítmények előállításához használták. A gebbaniták királya a mirha egynegyedét szedte be.²⁷ Plinius leírása szerint az arábiai mirha ára Rómában 16,5 *denarius* volt fontonként, az Erythraea-i 16 *denarius*-ba került.²⁸

Belső-Jemenben ma körülbelül harminc jelentős ókori város romja található, melyeket egykor hatalmas kőfalak vettek körül. Közöttük a nagy fővárosok, Marib (Mariaba), Ma'in (Qarnaw), Hadjar Quhlan (Timna) és Shabwa (Sabota) *Arabia Felix* egykori gazdagságát hirdetik.²⁹

Dél-Arábia politikai helyzete Augustus idején³⁰

A dél-arábiai államok közül Sábát a Kr. e. 10. századtól különböző források említik. Kr. e. 500 után több állam alakult a területen, közülük Ma'in, Katabán és Hadramaut volt a legjelentősebb. Dél-Arábia nyugati oldalán Sába állt, területe Nagrantól a tengerszorosig húzódott, valamint délebbre a kisebb területű, de jelentős Himjár, amely a szomszédos Radmánál állt szövetségben. A *sabaeus*ok elpusztították a *minaeus* birodalmat, mely évszázadok óta ellenőrzése alatt tartotta a tömjén-utat az Indiai-óceántól a Földközi-tengerig, ugyanakkor szövetséget kötöttek Himjárral, mely a katabán fennhatóság alól megszabadulva az egykori nagybirodalom összes délnyugati területét elfoglalta, és saját területének

²² Plin. 12, 32, 65.

²³ A római font (libra): 327,45 gramm.

²⁴ Müller: *Weihrauch*, 735.

²⁵ Cane – Plin. 6, 26, 104; *PME* 27; Ptol. 6, 7, 10. (Kane).

²⁶ Muza – Plin. 6, 24, 104: „ezt a várost az Indiába hajózók nem keresik fel, csak a tömjén- és illatszerek-kereskedők.” Vö. *PME* 6; 8; 16; 17; Ptol. 6, 7, 7; 8, 22, 6.

²⁷ Plin. 12, 35, 68.

²⁸ Plin. 12, 35, 70.

²⁹ De Maigret: *The Frankincense Trade*, 61. Az eltemetett városokat európai utazók 1500-tól kezdték felfedezni, de lassan haladt a terület megismerése. A 18–19. századi tudósok szinte kizárólag az itt talált feliratok iránt érdeklődtek. Rendszeres tudományos ásatásokat csak az utóbbi évtizedekben folytat az IsMEO (Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente) *Arabia Felix* egykori városai: Jala (a *sabaeus* Hafari) és Baraqish (a *minaeus* Jathill) területén. Vö. Szilágyi János György: *Dél-arábiai alabástromszobrok – a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből*. ÓKOR, 4. évf. (2005) 4. sz. 79–81.

³⁰ Lásd bővebben: Wissman, H. von: *Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus*. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II, 9, 1. Hrsg. Von H. Temporini. Berlin–New York, 1976. 1–198.; Simon, R.: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 55: 4 (2002) 309–318.

részévé tette. *Sabaeus* fennhatóság alá került a tengeri útvonal fontos kikötője, Ocelis a Báb el-Mandeb közelében,³¹ míg Aden (Eudaimon Arabia) környékét a himjariták felügyelték. Dél-Arábia keleti részén a nagy területű, de kis népességű államok, Hadramaut és Katabán voltak. Ezek az államok szemben álltak Sábával és Himjárral, és szövetséget kerestek a Római Birodalommal. Erre utalhat a „kitűnő fegyveresek” elnevezés Pliniusnál, amely valószínűleg Hadramaut és Katabán harcosaira vonatkozik.³² Wissmann szerint a római források még Aelius Gallus hadjárata előtt, a segítségükben bizakodva emlegették őket ezen a néven.³³ Augustus támadása Simon véleménye szerint így alkalmas időpontban indult: a Rómával szövetséges *nabataeusok* kedvező helyzetben voltak a tömjénút al-Hijr-ig (al-Higr) tartó szakasza felett gyakorolt ellenőrzésüknek köszönhetően, a *sabaeusok* fokozatosan gyengültek, a himjariták pedig még nem váltak komoly riválissá.³⁴

A hadjárat forrásai

A római hadjáratról a *Res Gestae Divi Augusti* (26, 5), valamint Strabón (16, 4, 22–24), Plinius (6, 32, 160–162) és Cassius Dio (53, 29, 3–8) munkái számolnak be. Ezek a források azonban ellentmondó adatokat tartalmaznak. Augustus megkérdőjelezhetetlen győzelemként ír az arabiai expedícióról: „*Meu iussu et auspicio ducti sunt duo exercitus eodem fere tempore in Aethiopiam et in Arabiam quae appellatur Eudaemon, maximaeque hostium gentis utriusque copiae caesae sunt in acie et complura oppida capta [...] in Arabiam usque in fines Sabaeorum processit exercitus ad oppidum Mariba.*”³⁵ Strabón Aelius Gallus közeli barátja volt, a *praefectus* beszámolója alapján közvetlen információkat szerzett.³⁶ Művében így részletesen, de meglehetősen egyoldalúan számol be az eseményekről, igyekszik mentségeket találni a barátja számára. Emellett mesébe illő adatokat közöl a rómaiak veszteségeit, illetve az arabok fegyvereit és taktikáját illetően.³⁷ Plinius és Cassius Dio megbízhatóbb tájékoztatást adnak a hadjárat körülményeiről. Az expedíciót megemlíti Horatius is ódáinak első könyvében. Iccius, Agrippa szicíliai jószágigazgatója szeretett volna gyorsan meggazdagodni, ezért részt vett a bőséges hadizsákmánnyal kecsegtető dél-

³¹ Ocelis – vö. *PME* 7, 25; 26; Ptol. 6, 7, 7; 8, 22, 7 (Okélis); régies névformája: Acila és Ocilia. Plinius művében a kikötő nevének mindhárom változata szerepel, Dihle szerint az ókori szerző aligha volt tisztában azzal, hogy ugyanarról a városról van szó (Dihle, A.: *Die entdeckungsgeschichtlichen Voraussetzungen des Indienhandels der römischen Kaiserzeit*. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II, 9, 2. Berlin–New York, 1978. 562). Ocelis *sabaeus* irányítását bizonyítja egy Kr. e. 50-re keltezhető szöveg részlete is (Potts, D. T.: *The Arabian Gulf in Antiquity*. Vol. II. From Alexander the Great to the Coming of Islam. Oxford, 1990. 312).

³² Plin. 6, 32, 161.

³³ Wissmann: *Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus*, 160–161.

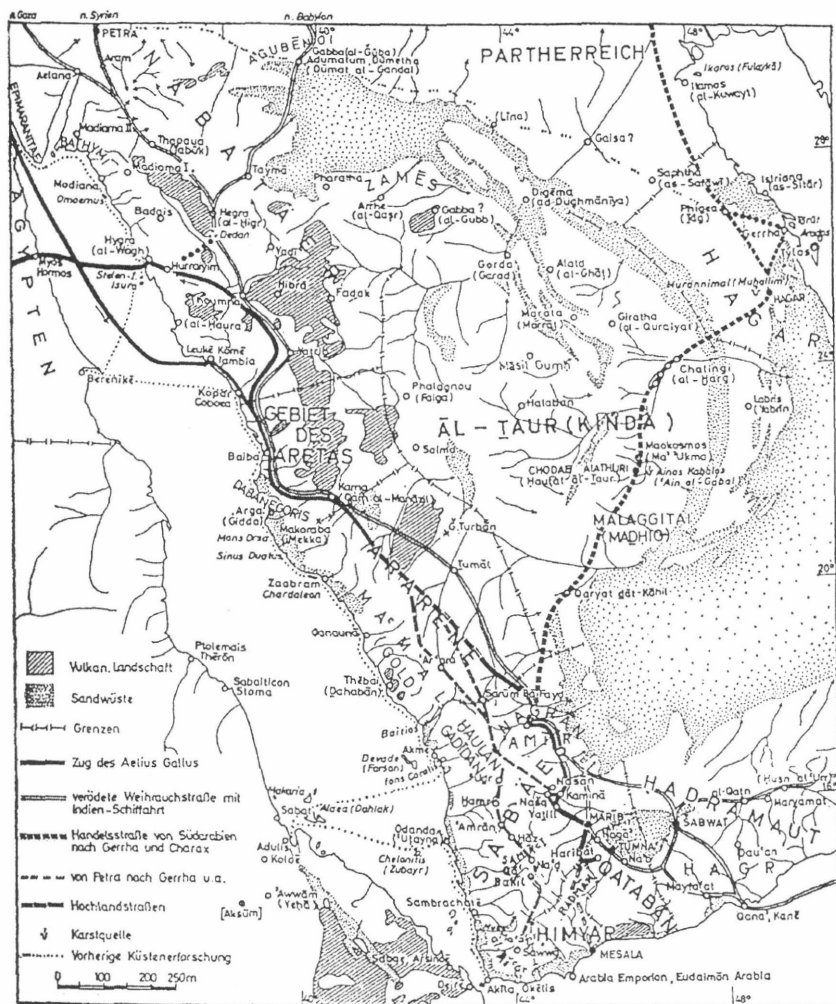
³⁴ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 313–314.

³⁵ *RGDA* 26, 5: „Parancsomra és legfőbb vezérletem alatt majdnem egy időben két sereg vonult Aethiópiába és Arabiába, amelyet Eudaemonnak (Arabia Felix) neveznek, és mindkét ellenséges népnek hatalmas veszteségeket okozott és sok várost elfoglalt. [...] Arabiában a sereg a sabaeusok területén lévő Mariba városáig hatolt előre.” Borzsák István fordítása. *Antik Tanulmányok*, 1. évf. (1954) 330.

³⁶ Strab. 2, 5, 12.

³⁷ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 310–311.

arábiai hadjáratban: „*Ikci beatis nunc Arabum invides / gavis et acrem militiam paras / non ante devictis Sabaeae / regibus horribilique Medo / nectis catenas?*”³⁸

AEILIUS GALLUS ARÁBIAI HADJÁRATÁNAK ÚTVONALA

A hadjárat

A Dél-Arábia elleni római hadjárat Kr. e. 26-ban vagy 25-ben indult. Augustus szándéka az volt, hogy *Arabia Felix* területét meghódítja, protektorátusává teszi, és kereskedelmét Róma ellenőrzése alá vonja. A birodalmi kincstár és a római polgárok így óriási haszonra tehetnek szert, a fáradságos és drága szárazföldi karavánutakat felválthatják a tengeri szállítással. Az arab árukat olcsóbbá teszik, és Indiával közvetlen kereskedelmet építhetnek

³⁸ Hor. *Carm.* 1, 29, 1–5: „Most, Ikcius, dús kincseit áhítod / Arábiának, Sába királyait / készülsz fel elsőként legyőzni / vad katonákkal, a szörnyű médek / készítesz bilincset?” Orbán Endre fordítása. Horatius ódáinak első három könyve Kr. e. 23-ban jelent meg.

ki.³⁹ A hadjárat célja lehetett a térség földrajzi és gazdasági feltárása, valamint a Vörös-tengeren garázdálkodó kalózok elleni harc is.⁴⁰ Jameson felvetése szerint az expedíció Kr. e. 26-ban kezdődhetett, mivel a források szerint Petronius, egyiptomi *praefectus* Kr. e. 25-ben már Aethiopia ellen vezette seregét.⁴¹ Strabón pontosan ismerte barátja, Aelius Gallus tisztségét, így Kr. e. 25 elején ő valóban *praefectus Aegypti* volt. Ebben az időszakban Petronius valamilyen más tisztséget tölthetett be Egyiptomban. Josephus Flavius ugyanis lejegyzí, hogy Heródes, a zsidók királya uralkodásának tizenharmadik évében az országát sújtó szárazság, éhínség és járvány miatt Egyiptomhoz fordult segítségért, gabonát kért Petroniustól.⁴² Az élelemért cserébe katonai segítséget, testőrségének ötszáz válogatott katonáját ajánlotta fel Gallus hadjáratához.⁴³ Heródes uralkodásának tizenharmadik éve Kr. e. 25 és 24 áprilisa közé tehető, ekkor még Gallus volt a *praefectus*. Mivel a szomszédos népek korábban nem támadtak a provinciára, az arabiai hadjárat idején mindössze három *cohors* maradt Egyiptomban. Ezt használták ki az etiópiaiak, és lerohanták Syéné, Philai és Elephantine városokat, és foglyokat vittek magukkal.⁴⁴ Petronius visszaszorította őket, és egy sikertelen tárgyalási kísérlet után benyomult Aethiopiába, elfoglalta Pselkhist, Prémnist és az északi fővárost, Napatát.⁴⁵ A forróság és a szárazság következtében Petronius Kr. e. 24-ben visszatért a provincia területére, de helyőrséget hagyott a megszállt városokban. A források alapján valószínűsíthető, hogy Petronius a *praefectus Aegypti* tisztséget Kr. e. 25 őszétől viselte, ekkor irányíthatta az első etióp expedíciót, így ettől az időtől volt Gallus utóda az egyiptomi *praefectura*ban.⁴⁶

Az arabiai hadjárat során 10 000 katonát bocsátottak Aelius Gallus rendelkezésére. A hadsereg római és szövetséges gyalogosokból állt.⁴⁷ Heródes a korábbi megállapodás értelmében a gabonáért cserébe egy 500 főből álló kontingenst küldött. Aelius Gallus ígéretet kapott, hogy a *nabataeus* arabok is segítséget nyújtanak a hadjárat során. Obodas, a királyuk 1000 felfegyverzett katonát küldött Syllaeus parancsnoksága alatt, aki magára vállalta a római sereg vezetését és a hadellátást is.⁴⁸ A hadjárat idején *nabataeus* fennhatóság alatt állt Dedan, Hegra, a Thamud nyugati, délnyugati területei és Leuke Kome kikötője is. Feltehetően hozzájuk tartozott Jathrib (Medina) is. Emellett délen további nyugat-arabiai területek felett gyakoroltak befolyást baráti, illetve vazallus államaik révén.⁴⁹

A hadjáratot elejétől kezdve rosszul szervezték meg. Gallus úgy döntött, hogy a katonákat Cleopatrinnál (Arsinoe-Clysma; ma Suez) összegyűjti, és innen Leuke Koméba szállítja

³⁹ Anderson, J. G. C.: *The Eastern Frontier under Augustus*. In: *The Cambridge Ancient History X*. Cambridge, 1952. 239–283., 250.

⁴⁰ Gruen, E. S.: *The Expansion of the Empire under Augustus*. In: *The Cambridge Ancient History X*. (új kiadás) Cambridge, 1996. 147–197., 149.

⁴¹ Jameson, S.: *Chronology of the Campaigns of Aelius Gallus and C. Petronius*. *Journal of Roman Studies*, 58. (1968) 71–82., 71–72.

⁴² Jos. Flav. *Ant. Iud.* 15, 9, 1. Magyarul: Josephus Flavius: *A zsidók története*. Fordította: Révay József. Talentum Kiadó, é. n.

⁴³ Jos. Flav. *Ant. Iud.* 15, 9, 3.

⁴⁴ Strab. 17, 1, 54.

⁴⁵ Strab. 17, 1, 54.

⁴⁶ Jameson: *Chronology of the Campaigns of Aelius Gallus and C. Petronius*, 76.

⁴⁷ Strab. 16, 4, 23.

⁴⁸ Strab. 16, 4, 23.

⁴⁹ Wissmann: *Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus*, 10., 159–160.

át.⁵⁰ Így azonban több mint 1500 kilométer választotta el célpontjától, a *sabaeus* fővárostól, Mariabától. Anderson véleménye szerint a római sereget Bereniké kikötőjéből a dél-arábiai partra kellett volna szállítani.⁵¹ Az Alexandriától Berenikéhez vezető pontos útvonalat évtizedekkel később idősebb Plinius jegyzi le.⁵² Gallus Cleopatrissnál 80 hadihajót kezdett építtetni, amikor rájött, hogy az ellenségnek nincs is hadihajója.⁵³ Ekkor 130 szállítóhajó építéséről rendelkezett. Seregét hajókon szállíttatta, de a Szuezi-öbölben lévő korallzátonyok és homokpadok sokasága nagy veszteséget okozott. A tizennégy napos út alatt sok hajó legénységével együtt odaveszett. Nem sokkal Leuke Koméba érkezésük után a sereget tizedelni kezdte a skorbut, valamilyen bénulásos betegség, különféle helyi járványok. Nem volt iható víz és élelem. A forró nyarat és a rákövetkező telet így kénytelenek voltak a kikötőben tölteni.⁵⁴ Kr. e. 25 vagy 24 tavaszán folytatódott a hadjárat. Miután több napot meneteltek a pusztaságon keresztül, ahol a vizet tévéken kellett szállítani, elérték Aretas, Obodas alkirályának területét, aki kedvező fogadtatásban részesítette őket. A terméketlen területen azonban csak datolya, vaj és tönköly jutott a seregnek.⁵⁵ Egy hónap alatt jutottak át a területen, és ezután Ararene úttalan homoksivataga következett, ahol hosszú kerülőutakat kellett megtenniük azért, hogy némi élelmet tudjanak szerezni. Ötven napig tartó kimerítő gyaloglás után Negrana (Najran) városába érkeztek, ami már *Arabia Felix* határain belül, a Wadi Nejran völgyében fekszik.⁵⁶ A király elmenekült, a várost rohammal elfoglalták.⁵⁷ Hat nappal később elértek egy folyót, valószínűleg a Wadi Kharidot, ahol az arab sereg állomásozott. Strabón szerint a képzetlen sereget, amely csak kétélű fejszékkel, íjakkal, pallosokkal és parittyákkal volt felfegyverkezve, a rómaiak könnyűszerrel szétszórta; 2 római sebesült katonával szemben 10 000 arab halott maradt a csatatéren.⁵⁸ Strabón leírása azonban mesésnek tűnik. Az arab hadviselési taktika Simon szerint egészen más volt: a közvetlen összecsapást rendszerint elkerülték a zárt hadrendben vonuló, fegyelmeztetett harcoló seregekkel szemben.⁵⁹ Ehelyett inkább az utánpótlást biztosító összeköttetéseket és a sereg tartalékait igyekeztek megsemmisíteni: megmérgezték a kutakat, és letarolták a termőföldeket; váratlan, rajtaütésszerű támadásaik során aligha használtak két-

⁵⁰ A kikötőkhöz lásd: Sidebotham, S. E.: *Ports of the Red Sea and the Arabia-India Trade*. In: Rome and India. The Ancient Sea Trade. Ed.: Begley, V. – De Puma, R. D. Wisconsin, 1991. 15–16., 21.; Young, G. K.: *Rome's Eastern Trade. International Commerce and Imperial Policy*. 31 BC–AD 305. London–New York, 2001. 75–76.; Leuke Kome kereskedelemben betöltött szerepe a Kr. e. 1. és a Kr. u. 1. században volt a legjelentősebb (PME 19).

⁵¹ Anderson: *The Eastern Frontier under Augustus*, 250. Berenikéhez lásd: Sidebotham: *Ports of the Red Sea and the Arabia-India Trade*, 20.; Young: *Rome's Eastern Trade. International Commerce and Imperial Policy*, 44.

⁵² Plin. 6, 26, 101–103. Schwarz kiemeli, hogy Plinius nem kis büszkeséggel ír a korában (Kr. u. hetvenes évek) friss információnak számító ismeretekről (Schwarz, F. F.: *Magna India Pliniana: Zur Berichtsweise in der naturalis historia*. Wiener Studien, 108. (1995) 461). Erre az időszakra a rómaiak már vízfelvevő helyeket építettek ki, és az útvonal biztosítására katonai helyőrséget állomásoztattak.

⁵³ Strab. 16, 4, 23.

⁵⁴ Strab. 16, 4, 24.

⁵⁵ Strab. 16, 4, 24.

⁵⁶ Anderson: *The Eastern Frontier under Augustus*, 251.

⁵⁷ Strab. 16, 4, 24.

⁵⁸ Strab. 16, 4, 24.

⁵⁹ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 311.

élű fejszét.⁶⁰ A római győzelmet két arab város elfoglalása követte: az egyik Nasca,⁶¹ a másik Athrula vagy Athlula, ami valószínűleg a feliratok Jathul vagy Jathlul városának felel meg. Az utóbbi városban Gallus helyőrséget hagyott. Ezután továbbmeneteltek, és elérték azt a várost, amelyet Augustus és Plinius Maribának nevez,⁶² Strabón Marsyabának. Strabón megjegyzi, hogy ez a *rhammanitaeus* törzsé volt, akik Ilasaros alávetettjei voltak.⁶³ A várost hat napig sikertelenül ostromolták, majd vízhiány miatt vissza kellett vonulniuk. Vitatott kérdés, hogy Mariba azonos-e a *sabaeus* fővárossal, Mariabával (ma Marib). A legtöbb kutató véleménye szerint aligha lehet ugyanarról a városról szó: a vízhiány nem jellemző Maribra, a források alapján tudjuk, hogy a város híres volt hatalmas víztározójáról, és a közelében van a Wadi Dena is.⁶⁴ Valószínűleg Gallus is megemlítette volna Mariaba sikeres elérését a jelentésében, és a kortárs Strabón sem egy jelentéktelen törzs által birtokolt településként jellemezte volna. Wissmann az újabb bizonyítékok alapján azonban kétségtelennek tartja, hogy a rómaiak által elért város a *sabaeusok* fővárosával azonosítható.⁶⁵

Strabón beszámolója szerint Aelius Gallus Maribig jutott, míg Cassius Dio Jatill-t említi a hadjárat céljaként. Csak Plinius ír Caripetáról mint a legtávolabbi városról, melyet a rómaiak elértek. Caripeta azonosnak tekinthető Haribat városával. Mivel ez a hely csak 40 kilométerre fekszik Thomnától, Katabán fővárosától, és a két települést kövezett út köti össze, valószínű, hogy Aelius Gallus hadjárata idején Haribat is a Katabán állam része lehetett, igen közel a *sabaeus* határhoz. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a rómaiak a katabánokkal is megütköztek Haribatnál, de ez a város nem számítható az elpusztított települések közé.⁶⁶ Strabón szerint Maribot hat napig tartó ostrom után fel kellett adni. A római-*nabataeus* sereg visszavonulásra kényszerült. A *sabaeusok* visszafoglalták városaikat. Miután a város alól elvonultak, Gallus egy rövidebb utat választott visszafelé. Észak felé fordulva Negránán át, keresztül a sivatagon egy Egra nevű, azonosítatlan faluba jutott, ami már *nabataeus* területen volt.⁶⁷ Az utat hatvan nap alatt tette meg, míg a felvonulás hat hónapjába került.⁶⁸ Aelius Gallus serege megmaradt részét Egrából tizenegy nap alatt Myos Hormosba szállíttatta hajókon, onnan Koptosba gyalogoltak, majd a Níluson Alexandriába hajóztak.⁶⁹ Így végződött a sikertelen hadjárat, amit úgy terveztek meg, hogy egyáltalán nem voltak tisztában a félsziget földrajzi és éghajlati viszonyaival. A balsikert Strabón Syllaesus árulásának tulajdonította: „megcsalta és folyton ármánykodott [Gallus] ellen, nem mutatott neki sem vízen, sem szárazon biztos utat, hanem úttalan utakon, körbe-körbe és mindenben szűkölködő vidéken, vagy kikötő nélküli sziklás tengerpartokon [...] vezette összevissza.”⁷⁰ „Syllaios mindent csalárdsággal intézett, s arra törekedett, hogy az országot kikémlélje, s hogy a rómaiak segítségével néhány városát és törzsét meghódítsa, s hogy valamennyinek ő legyen az ura, ha már azok tönkrementek az éhségtől, nyomorúságtól, be-

⁶⁰ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 311.

⁶¹ Strab. 16, 4, 24: Aska; Plin. 6, 154: Nascus; Plin. 6, 160: Nesca; ma el-Baida.

⁶² *RGDA* 26, 5; Plin. 6, 32, 160.

⁶³ Strab. 16, 4, 24.

⁶⁴ Anderson: *The Eastern Frontier under Augustus*, 251.

⁶⁵ Wissmann: *Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus*, 7.

⁶⁶ Wissmann: *Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus*, 164–167.

⁶⁷ Anderson: *The Eastern Frontier under Augustus*, 251.

⁶⁸ Strab. 16, 4, 24.

⁶⁹ Strab. 16, 4, 24.

⁷⁰ Strab. 16, 4, 23.

tegségektől és más egyebektől, amiket csalárd módon ő idézett elő.”⁷¹ „Aelius Gallus, ha Syllaiois nem árulta volna el, az egész Boldog Arábiát meghódította volna.”⁷² Valószínűleg ez volt a hivatalos verzió is.⁷³ Rómában húsz évvel később Syllaeust bíróság elé állították, és kivégezték. Cassius Dio és Plinius a hadjárat leírása során Strabónnal ellentétben meg sem említik a *nabataeus* vezető nevét. A rómaiak *Arabia Felix* meghódítását soha többé nem kísérelték meg.⁷⁴

A római sereg visszafordulásának okaival kapcsolatban kétféle elképzelés is létezik. Az egyik szerint a hadjárat hirtelen megszakítása és a sereg gyors visszavonulása Augustus parancsára történt. Eszerint Augustus az elhúzódó hadjáratról kapott rossz hírek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Aelius Gallus nem alkalmas erre a nehéz feladatra. Ezért a további veszteségek elkerülése végett utasította, hogy adja fel Maribot, és vonuljon vissza a megmaradt sereggel.⁷⁵ A másik lehetőség, hogy a víz hiánya és a borzalmas nélkülözések kényszeríthették visszafordulásra az egyiptomi helytartót. Ezt támasztja alá Cassius Dio beszámolója is: „Kezdetben Aelius Gallus senkivel sem találkozott, de mégsem haladt nehézség nélkül; mivel a sivatag, a nap és a víz (melynek meglehetősen különös természete van) egyaránt oly nagy gyötrelmet okoztak embereinek, hogy seregének nagyobb része elpusztult. [...] Ezen baj közepette a barbárok is rájuk támadtak. Eddig mindig védekezésre kényszerültek, ha harcba bocsátkoztak, és néhány helyet el is vesztek, de most, hogy a járvánnyal szövetkeztek, nemcsak a saját javaikat szerezték vissza, de a hadjárat túlélőit is kiűzték az országból.”⁷⁶ A dél-arábiai expedíció feladásához hozzájárulhatott, hogy Kr. e. 26–25-ben Augustus Hispaniában szívós küzdelmet folytatott a lázadó asturok és cantaberek törzsei ellen. Az állandó, nehéz körülmények között zajló harcok miatt a császár személyesen részt vett a hispaniai hadműveletek irányításában, a *principatus* első éveiben ez a terület volt a fő hadszíntér.⁷⁷

A hadjárat értékelése

A fentiek alapján Aelius Gallus hadjáratát katonailag teljes kudarcnak tekinthetjük. A kutatók egy része azonban anélkül, hogy a vereség tényét tagadná, rámutat a hadjárat pozitív következményeire is. Az Arab-félsziget délnyugati államainak meghódítása ugyan nem sikerült, de Hadramauttal és Himjárral kölcsönösen előnyös partneri viszonyt sikerült kialakítani. Erre utal a *Periplus Maris Erythraei* szerzőjének megjegyzése is, amely a császárok barátjaként említi Kharibaelt, a *homeritaeusok* és *sabaeusok* királyát, köszönhetően az ajándékoknak.⁷⁸ Ez a békés kapcsolat Róma keleti kereskedelme szempontjából sokkal kedvezőbb volt, mint egy esetleges újabb, bizonytalan kimenetelű katonai expedíció.⁷⁹

A dél-arábiai és etióp expedíciók indításának valódi célját Augustus politikájában kereshetjük. Uralkodása korai időszakában még nem rendelkezett stabil támogatottsággal,

⁷¹ Strab. 16, 4, 24.

⁷² Strab. 17, 1, 53.

⁷³ Anderson: *The Eastern Frontier under Augustus*, 252.

⁷⁴ Ball, W.: *Rome in the East. The Transformation of an Empire*. London–New York, 2001. 113.

⁷⁵ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 311.

⁷⁶ Cass. Dio 53, 29, 3–8.

⁷⁷ Vö. Strab. 3, 3, 8; Florus 2, 3; Cass. Dio 53, 25–26; 53, 29; 54, 5; Oros. 6, 21.

⁷⁸ PME 23. Vö. Casson, L.: *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton, 1989. 7.; Robin, C.: *The Date of the Periplus of the Erythraean Sea in the Light of South Arabian Evidence*. In: De Romanis, F.–Tchernia, A. (ed.): *Crossings. Early Mediterranean Contacts with India*. Manohar, 1997. 41–65.

⁷⁹ Simon: *Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age*, 316.

ezért szüksége volt katonai sikerekre, hódításokra. A két hadjárat része lehetett egy nagyobb, grandiózus tervnek, amellyel a *principatus* rendszerét kívánta megalapozni.⁸⁰ Kr. e. 27-től Augustus főhadiszállását Tarracoba (Tarragona) helyezte át. A következő években itt számos követség reprezentálta magát: parthusok, indiaiak, szkíták,⁸¹ de nem kizárt, hogy mások is érkeztek a térségből. A diplomáciai lépések mögött összefüggést találunk a Vörös-tenger melléki hadjáratokkal. Bár Aelius Gallus hadjárata sikertelenül végződött katonai szempontból, de a Vörös-tengeri kereskedelem, illetve az Egyiptom és India között kiépült távolsági kapcsolat fellendült, és kereskedelmi útvonalak kerültek Róma ellenőrzése alá.

Augustus keleti politikáját kezdettől fogva az óvatosság jellemezte. Figyelembe véve a Parthus Birodalom erejét, a parthusok elleni római hadjáratok kudarcait, így Crassus Kr. e. 53-ban, Decidius Saxa Kr. e. 40-ben és Antonius Kr. e. 36-ban elszenvedett vereségeit, ez nem is meglepő.⁸² Augustus egyetlen Kelet felé indított hódító hadjárata az Aelius Gallus által vezetett dél-arábiai expedíció volt. A kudarcra végződött hadjárat következményének is tekinthetjük, hogy a *princeps* a továbbiakban lemondott a keleti expanzióról, inkább kompromisszumra és vazalluskirályságok létrehozására törekedett. A hadjárat jelentős szerepet játszott azonban Augustus propagandájában. A római népet lenyűgözte, hogy az ifjú politikus serege ilyen messzire jutott a távoli Keleten, ez hozzájárult pozíciója megszilárdításához.

A rómaiak számára ismeretlen Arábiába vezetett expedíció tehát katonai, szervezési kudarc volt, de bizonyos eredményeket mégis hozott a birodalom és a császár számára. A kereskedelmi kapcsolat fellendült, és a hadjárat Róma erejét demonstrálta a térségben. Augustus idős korában írt összegzésében, a *Res Gestae Divi Augusti* műben, ahol a nagy katonai vereségeket, mint a Teutoburgi csatát meg sem említi, a dél-arábiai hadjáratra sikerként emlékezett vissza.⁸³

MELINDA SZÉKELY

Augustus' Plans for Conquest in the East: the Roman Campaign in Southern Arabia

The wealth of Southern Arabia had been known in the Western world for millennia. Arabian merchants acted as a mediator in the trade between the West and the East as well as Africa. It was mostly due to its products – in addition to spices, frankincense and myrrh were the most significant – that made *Arabia Felix* wealthy. In the paper, on the basis of

⁸⁰ Schmitthenner, W.: *Rome and India: Aspects of Universal History during the Principate*. Journal of Roman Studies, 69. (1979) 90–106.

⁸¹ Valószínűleg kushánok lehettek (Schmitthenner: *Rome and India: Aspects of Universal History during the Principate*, 105).

⁸² Vö. Justinus 41, 1, 7: *A Romanis quoque trinis bellis per maximos duces florentissimis temporibus lacesiti soli ex omnibus gentibus non pares solum, verum etiam victores fuere*. Horváth János fordításában: „Amikor a rómaiak a Város fénykorában legnagyobb vezéreikkel három háborúban támadták meg őket, annyi nép közül egyedül bizonyultak nemcsak egyenlő küzdőfeleknek, hanem még győztek is.”

⁸³ RGDA 26, 5.

ancient authors and the literature, a survey is offered of the significance, the use and the price of frankincense.

Even Alexander the Great had planned a campaign to conquest Southern Arabia, which fell through only because of his premature death. The Romans got closer to Arabia after getting hold of the province of Egypt. Augustus sent a campaign, led by the *praefectus* of Egypt Aelius Gallus, to conquer the rich Southern Arabian territories as early as 26 or 25 BC. He may have been motivated by both personal and propagandistic reasons. In the paper we reconstruct the course and the outcome of this expedition on the basis of reports from ancient authors as well as the latest literature. The failure of the campaign could have played a part in Augustus' decision to give up plans for conquests in the East.

We can state that during the Arabian expedition the main seat of operations for Rome was the territory of *Hispania*, where the *princeps* participated personally to suppress the revolt of the Astures and Cantabri. It must have played a part in the recall of Aelius Gallus and the army. We agree with the view that, despite its being a complete military failure, the expedition had beneficial effect on the economy and the Eastern trade of the Roman Empire, and it played a significant role in Augustus' propaganda as well. The Romans were fascinated by the fact that the army of the young *princeps* progressed so deep into the distant Eastern territories, which strengthened his position. In his works written later in his life, Augustus remembered the Southern Arabian campaign as a success.